

**Κρυφό Σχολειό! Υπήρξε στ' αλήθεια;
Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Χριστοδούλου**

Στη ζωή υπάρχουν παραμύθια και πραγματικές ιστορίες. Στην ιστορία υπάρχουν μύθοι και αλήθειες.

Την εποχή της Τουρκοκρατίας διαδόθηκαν πολλές πραγματικές ιστορίες και αναπτύχθηκαν πολλοί μύθοι και θρύλοι. Ήταν μια περίοδος πολύ δύσκολη για τους Έλληνες, με έντονες συναισθηματικά στιγμές που κύριο χαρακτηριστικό τους ήταν η βίαιη καταπίεση των ανθρώπων που δεν μιλούσαν τη γλώσσα των Τούρκων και δεν είχαν την πίστη τους. Στιγμές γεμάτες από φόβο και στενοχώριες.

Κανένας δεν θέλει να είναι υπόδουλος. **Ο άνθρωπος έχει ανάγκη την ελευθερία όπως έχει ανάγκη και το οξυγόνο.**

Η ανάγκη, λοιπόν, αυτή κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας δημιουργούσε με αφορμή τις πραγματικές ιστορίες, **μια διόγκωση και ίσως μια υπερβολή με πρόσθετα στοιχεία έτσι ώστε να κρατούν οι Έλληνες το ηθικό τους υψηλό.** Γεγονός το οποίο συνεχίστηκε και μετά την Επανάσταση.

Το «Κρυφό Σχολειό» ήταν μια από εκείνες τις ιστορίες που εξελίχθηκε σε θρύλο, για το οποίο έχουν ειπωθεί και γραφτεί πολλά, με συνέπεια να υπάρχουν μέχρι σήμερα αρκετές και διαφορετικές απόψεις.

Υπήρξε ποτέ πραγματικά το «Κρυφό Σχολειό»; Αναφορές και ντοκουμέντα

Μελετώντας πολλές πηγές και αρκετούς ιστορικούς απορρέει το συμπέρασμα πως **«Κρυφό Σχολειό», με την έννοια της οργανωμένης δομής, δεν υπήρξε ποτέ.** Αλλιώς δεν θα υπήρχε και λόγος να ονομαστεί έτσι.

Γενικότερα για λόγους θρησκευτικούς και διοικητικούς οι Οθωμανοί Σουλτάνοι παραχώρησαν προνόμια και έδειξαν έναν βαθμό ανοχής προς τους Έλληνες υπηκόους τους, όμως υπήρξαν περίοδοι και περιοχές, στις οποίες δεν τηρήθηκαν οι υποσχέσεις αυτές και αυτό διότι δεν υπήρξε ενιαία Τουρκοκρατία, αλλά ποικίλες μορφές της, αναλόγως εποχής και περιοχής.

Αρκετές αναφορές, όμως, της εποχής εκείνης κάνουν λόγο για μια σημαντική υποχώρηση της Παιδείας των Ελλήνων. Αν σκεφτούμε πως για να διατηρούν οι χριστιανοί τους θρησκευτικούς τους θεσμούς και άλλα προνόμια έπρεπε να καταβάλουν σταθερά νόμιμο και παράνομο χρήμα προς τους Οθωμανούς, μπορούμε να καταλάβουμε ένα μέρος της αιτίας. **Στα Δωδεκάνησα, παρόλο που η λειτουργία Ελληνικών Σχολείων επισήμως επιτρέπονταν από τις Οθωμανικές αρχές, η ίδρυση και λειτουργία τους απαιτούσε τεράστια ποσά για να χρηματιστούν οι τοπικοί άρχοντες, προκειμένου να εκδώσουν τις σχετικές άδειες, ωθώντας έτσι τους Έλληνες στη λειτουργία παράνομων Σχολείων.**

Η αγία Φιλοθέη με γυναίκες που κοντά της έβρισκαν παρηγοριά.

Η **Αγία Φιλοθέη** μέσα στην φιλανθρωπική και κοινωνική της δράση τον 16ο αιώνα, εξαιτίας της αμύθητης περιουσίας που κληρονόμησε από τους γονείς της, εντάσσει σε αυτά και τη δημιουργία Σχολείων **δαπανώντας υπέρογκα ποσά για την Παιδεία των Ελλήνων**. Η Αγία, περιθάλποντας τις κακοποιημένες γυναίκες, ιδρύει στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα και **το πρώτο Σχολείο θηλέων στην Ευρώπη**. Σε κάποιες περιπτώσεις μυστική ήταν η οικονομική υποστήριξη και φανερών Σχολείων. Στην Κοζάνη επίσης τον 19ο αιώνα οι Έλληνες με μυστική εισπραξη εισφορών συντηρούσαν Σχολεία.

Μαρτυρίες επίσης διαφόρων συγγραφέων της εποχής και λογίων προσωπικοτήτων, αναφέρουν την επιβολή αυστηρών περιορισμών και ελέγχων κατά περιόδους και κατά τόπους. Πατριαρχική και Συνοδική εγκύκλιος της 3ης Μαρτίου του 1883 προς τον Μητροπολίτη Διδυμοτείχου αναφέρεται στην **έναρξη αυστηρών περιορισμών στην παιδεία των Ελλήνων με έλεγχο των βιβλίων και των δασκάλων λέγοντας ότι κρυφά εισάγονταν ελληνικά σχολικά βιβλία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και όσα από αυτά έπεφταν στην αντίληψη των Τούρκων κατάσχονταν.**

Σε απόσπασμα των απομνημονευμάτων του, ο συγγραφέας Νικόλαος Δραγούμης αναφέρει **κακομεταχείριση του πατέρα του «χάριν των ελληνικών γραμμάτων»** καθώς και ότι οι Τούρκοι «κατέτρεχαν παντοιοτρόπως» τα σχολεία, ώστε δάσκαλοι και μαθητές σοφίζονταν τρόπους για να αποφεύγουν την οργή τους. **Μαθητές και δάσκαλοι προσπαθούσαν να κρύψουν τη λειτουργία του σχολείου ώστε να μην ακούγεται θόρυβος ή φωνές που μαρτυρούσαν διδασκαλία, καθώς απειλούνταν με ξυλοδαρμούς δασκάλων από περαστικούς Τούρκους.**

Στα απομνημονεύματά του ο Φώτιος Χρυσανθακόπουλος, υπασπιστής του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη το 1829, αναφέρει: **«Κανένα βιβλίο τυπωμένο στην Αθήνα δεν γινόταν δεκτό στα σχολεία της Ηπείρου. Ήταν επιβεβλημένο να τα προμηθεύονται όλα από την Κωνσταντινούπολη. Η ελληνική ιστορία ήταν απαγορευμένη. Στην περίπτωση αυτή λειτουργούσαν πρόσθετα κρυφά μαθήματα.** Έτσι, έκαναν συμπληρωματικές μυστικές παραδόσεις, όπου χωρίς βιβλίο, χωρίς τετράδιο, ο μικρός Ηπειρώτης μάθαινε να γνωρίζει την πατρίδα μητέρα του, τον εθνικό του ύμνο, τα ποιήματα και τους ήρωές του. **Οι μαθητές κρατούσαν στα χέρια τους τη ζωή των δασκάλων τους.** Ένας λόγος αστόχαστος ή μια καταγγελία θα ήταν μοιραία».

Ο λόγιος ιατρός Στέφανος Κανέλλος σε επιστολή του στις 4 Φεβρουαρίου του 1822 προς τον Γερμανό φιλέλληνα Carl Iken αναφέρει ότι **οι Τούρκοι εμπόδιζαν τα σχολεία χειρότερα και από τις εκκλησίες και ότι οι Έλληνες προσπαθούσαν να στήνουν στα κρυφά κοινά Σχολεία.** Σε άλλο σημείο της επιστολής του αναφέρεται στην αμάθεια των υπόδουλων Ελλήνων, υποστηρίζοντας ότι δεν προερχόταν από αναισθησία ή αδιαφορία τους προς την Παιδεία, αλλά από την άθλια κατάσταση των Σχολείων, αποτέλεσμα της όλης καταστάσεως του έθνους.

Μια ακόμη αναφορά σε κρυφά διδασκαλεία υπάρχει σε ομιλία υπέρ της επανάστασης που εκφώνησε ο πρωτοπρεσβύτερος Κωνσταντίνος Οικονόμος «ο εξ Οικονόμων» το 1821. Εκεί αναφέρει ότι τα σχολεία όταν δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν κρυφά, το κατάφεραν με τεχνάσματα ή χάρη σε δωροδοκίες Τούρκων αξιωματούχων.

Το 1823 ο λόγιος Μιχαήλ Σχινάς (Υπουργός Εκκλησιαστικών και Παιδείας το 1843) περιγράφει τα εμπόδια που έβαζαν οι Οθωμανοί στη λειτουργία των ελληνικών Σχολείων. Αναφέρει ότι λόγω αυτών των εμποδίων μαθητές και δάσκαλοι αποσύρονταν στο σκοτάδι για να αποφύγουν τις διώξεις.

Ο σημαντικός ρόλος της Εκκλησίας στην Παιδεία του Έθνους

Σε αυτές τις τόσο δύσκολες συνθήκες, σημαντικό ρόλο στην Παιδεία του Έθνους έπαιξε η Εκκλησία. **Επειδή η λειτουργία της Εκκλησίας βασίζεται στο διάβασμα και στο ψάλσιμο είτε πρακτικά είτε με τη βυζαντινή παρασημαντική σημειογραφία (μουσικοί χαρακτήρες της Βυζαντινής Μουσικής), αναγκαστικά οι περισσότεροι μοναχοί και κληρικοί ήταν εγγράμματοι, έστω γνωρίζοντας μόνο τα απαραίτητα.**

Η απονομή εξουσιών-προνομίων στο πρόσωπο του Οικουμενικού Πατριάρχη και η αναγνώρισή του ως Πρώτου των Ορθοδόξων στο νέο κράτος που δημιουργήσαν οι Οθωμανοί, σήμαιναν για την Εκκλησία ταυτόχρονα και την ανάληψη ποικίλων ευθυνών για τη συνολική πορεία των Ορθοδόξων, τόσο ως πιστών μελών της, όσο και ως υποδούλων υπηκόων του Οθωμανικού κράτους.

Στο πλαίσιο των προνομίων, μιας περιορισμένης θρησκευτικής ελευθερίας που δίδει ο Μωάμεθ ο πολιορκητής στο νέο Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο είναι και η ευθύνη για την οργάνωση και τη λειτουργία της παιδείας των ορθοδόξων.

Η Εκκλησία, κάνοντας χρήση των προνομίων που έλαβε, τα ενεργοποιεί και οργανώνει την παιδεία των ορθοδόξων, καλλιεργώντας την ελληνική γλώσσα μέσα από την προβολή της κλασικής και της βυζαντινής Γραμματείας.

Η Μεγάλη του Γένους Σχολή

Ο Πατριάρχης Γεννάδιος επανιδρύει τη «**Μεγάλη του Γένους Σχολή**» μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (ως συνέχεια της Οικουμενικής Πατριαρχικής Σχολής που ιδρύθηκε τον 4ο αιώνα από τον Μέγα Κωνσταντίνο), στις **6 Ιανουαρίου 1454**.

Έτσι λοιπόν, σταδιακά η Εκκλησία σε όλη την επικράτεια και κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου υπήρχε η οικονομική δυνατότητα, δημιούργησε σχολεία και ανώτερες σχολές, οι οποίες δεν λειτούργησαν φυσικά απρόσκοπτα, διότι η τουρκική διοίκηση δεν εγκατέλειψε ποτέ την πρόθεση εξισλαμισμού των υποδούλων της.

Για να αποτρέψει ο Πατριάρχης την αλλοτρίωση που θα κατέληγε ενδεχομένως ακόμη και στη γλωσσική απώλεια, κινητοποίησε τους ελάχιστους μορφωμένους κληρικούς και λαϊκούς που απέμειναν στη σκλαβωμένη πατρίδα, δίδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο πνοή ζωής στη νέα προσπάθεια που αναλάμβανε η Εκκλησία για να περισώσει, μέσα από τη θρησκεία και την παιδεία, σύνολη την πολιτισμική ταυτότητα του ελληνισμού.

Ο Πατριάρχης Ιερεμίας ο Τρανός, συνεχίζοντας τις προσπάθειες του προκατόχου του, συγκαλεί Μείζονα Σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη το 1593, η οποία με τον έβδομο κανόνα της **προτρέπει τους κατά τόπους Αρχιερείς να εντείνουν τις δραστηριότητες στον τομέα της παιδείας, μεριμνώντας για την ίδρυση ή την αναβάθμιση των εκπαιδευτηρίων στις επαρχίες τους.**

Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε την πολιτιστική, θρησκευτική και εκπαιδευτική δραστηριότητα του **Αγίου Κοσμά του Αιτωλού**, ο οποίος τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στο ιεροδιδασκαλείο του Γεράσιμου Λύτσικα στη Σιγδίτσα Φωκίδας και στη συνέχεια παρακολούθησε μαθήματα στην Ιερά Μονή της Αγίας Παρασκευής στα Βραγγιανά των Αγράφων. Ο φλογερός ιερωμένος προέτρεπε να ιδρύουν σχολεία και εκκλησίες, γιατί θεωρούσε το σχολείο θεμέλιο για τη θρησκευτική και ηθική αναγέννηση των Ελλήνων. **«Καλύτερα αδελφέ μου να έχεις ελληνικό σχολείο στη χώρα σου, παρά να έχεις βρύσες και ποτάμια» έλεγε. Από επιστολή του, πληροφορούμαστε ότι ίδρυσε περισσότερα από 200 Σχολεία.**

Όπως προαναφέραμε όμως, επειδή δεν υπήρχε ενιαία Τουρκοκρατία από την αρχή μέχρι το τέλος της, αυτό αποτελούσε τεράστιο πρόβλημα διότι τροφοδοτούσε τις αυθαιρεσίες των τοπικών πασάδων και μπέηδων, οι οποίοι δρούσαν ανεξέλεγκτα. **Ο σουλτάνος Σελήμ Α΄ στις αρχές του 16ου αιώνα δήλωσε δημόσια το μίσος του προς τους χριστιανούς και την άποψή του περί βίαιου εξισλαμισμού όλων των μη μουσουλμάνων.** Το 1537 ο Σουλεϊμάν Α΄ εξέδωσε διαταγή που ζητούσε να εκτελεστεί ως άπιστος οποιοσδήποτε αμφισβητούσε τα λόγια του προφήτη Μωάμεθ.

Σε τέτοιες περιόδους και τέτοιες συνθήκες με σκληρές κατά τόπους διοικήσεις που είχαν να κάνουν με τα εκάστοτε συμφέροντα και τη διάθεση του κάθε τοπικού Οθωμανού ηγεμόνα, έπρεπε να βρεθούν τρόποι διάσωσης της πολιτισμικής και θρησκευτικής ιδιοπροσωπίας των Ελλήνων. Ο μοναδικός τρόπος ήταν να γίνεται στα κρυφά.

Ο Λαρισαίος λόγιος Αλέξανδρος Ελλάδιος που δίδαξε ελληνικά σε πανεπιστήμια της Αγγλίας και της Γερμανίας αναφέρει το 1714: «Τα Κρυφά Σχολεία συνεχίζονται εκεί που οι τοπικοί πασάδες και μπέηδες μάχονται τους καλόγερους και τα γράμματα».

Ο Άγιος Μελέτιος Πηγάς (1549 – 1601), λόγιος και Πατριάρχης Αλεξανδρείας, έκανε έκκληση στον τσάρο της Ρωσίας να φτιάξει σπουδαστήριο ελληνικών γραμμάτων στο βασιλείο του, γιατί στην Ελλάδα κινδυνεύει ν' αφανιστεί η πηγή της σοφίας. Εδώ φαίνεται καθαρά ο διωγμός που πέρασαν τα ελληνικά γράμματα, κυρίως τον 15ο και 16ο αιώνα, οπότε και δημιουργήθηκαν αναγκαστικά τα Κρυφά Σχολεία που λειτουργούσαν κατά περιόδους στις περιοχές των αρματολών και κλεφτών και μάθαιναν τα «κλεφτόπουλα» γράμματα.

Ο Γέρος του Μοριά, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, αναφέρει: "Τα λίγα γράμματα που ξέρω, τα έμαθα από το Ψαλτήρι και το Οχτώχη*". Αυτή ήταν και η κύρια μέθοδος εκμάθησης των ελληνικών γραμμάτων για πολλούς ακόμη, υπό αυτές τις συνθήκες.

Ο Απόστολος Δασκαλάκης, πανεπιστημιακός, ιστορικός, συγγραφέας και υπουργός σε ένα από τα συγγράμματά του γράφει «Όταν ο Ιμπραήμ σκορπούσε την καταστροφή στην Πελοπόννησο, ο ιερομόναχος Δοσίθεος, μορφωμένος κληρικός της Ιεράς Μονής των Αγίων Θεοδώρων Καλαβρύτων, πήρε τα παιδιά του Σχολείου των Καλαβρύτων, στο οποίο ήταν δάσκαλος, και τα πήγε και τα δίδασκε σε σπηλιές του Χελμού».

Ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός (1778-1849), Έλληνας λόγιος και πολιτικός της Βλαχίας, Μολδαβίας και της νεοσύστατης Ελλάδας γράφει σχετικά «οι Τούρκοι απαγόρευαν αυστηρώς σε μερικές περιοχές την ίδρυση δημοσίων σχολείων από φόβο μήπως οι χριστιανοί μορφωμένοι γίνουν δούλοι επικίνδυνοι και δυσκολοκυβέρνητοι». Έτσι, κατ' ανάγκη, δημιουργούσαν οι μορφωμένοι Έλληνες κληρικοί δικές τους εστίες γραμμάτων κρυφά.

Ο Παπαφλέσσας, όπως γράφει ο «Λόγιος Ερμής» (φιλολογικό περιοδικό των Ελλήνων της Βιέννης) το 1819, συνιστά με επιστολή του στους κατοίκους της Πολιανής (Πελοπόννησος) να χρησιμοποιήσουν το Μοναστήρι της Σολομονής για Σχολείο, άλλοτε κρυφό και άλλοτε φανερό, ανάλογα με τις περιστάσεις.

Το Κρυφό Σχολειό στη Μονή του Αγίου Γεωργίου Φενεού. Κατά τους χρόνους της Επανάστασης του 1821, η Μονή λειτούργησε ως Αρχηγείο της Φιλικής Εταιρείας.

Παρόμοιες μαρτυρίες υπάρχουν πάρα πολλές. **Τοπωνύμια «Κρυφό Σχολειό», υπάρχουν αρκετά στην Ελλάδα μέχρι και σήμερα τα οποία βρίσκονται είτε κοντά, είτε μέσα σε μοναστήρια και αυτό δεν μπορεί είναι τυχαία σύμπτωση** όπως στην Ιερά Μονή Φιλοσόφου (Αρκαδία), στην Άνω Ιερά Μονή Δίβρης (Ηλεία), στην Ιερά Μονή Αγίων Αναργύρων (Λακωνία), στην Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Φενεού (Κορινθία), στην Ιερά Μονή Προυσιώτισσας (Ευρυτανία), στην Ιερά Μονή αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω (Πιερία) κ.ά. **Χαρακτηριστικό είναι ότι το «Κρυφό Σχολειό» ήταν κτίσμα αποκομμένο από τον Ναό, μακριά από τα μάτια των Τούρκων ή θολωτό κρυφό δωμάτιο πάνω από τον νάρθηκα της Μονής, όπως στην Ιερά Μονή Φενεού.** Στην Ιερά Μονή Κηπιανών (Μαντινεία) ήταν σε θολωτό διαμέρισμα της καμάρας. Κατά την Επανάσταση του 1821 (1812 – 1859) ο φλογερός πατριώτης, Ηγούμενος της Ιεράς Μονής Παναγίας Γοργοεπηκόου Νεστάνης (Αρκαδία) Γρηγόριος Παπαγεωργίου, μετέτρεψε το μοναστήρι σε λίκνο της Επανάστασης, λειτουργώντας Κρυφό Σχολειό αλλά και φούρνο για τροφοδοσία των αγωνιστών με ψωμί! Ο Ιμπραήμ όμως την κατέκαψε!

Οι Ιερείς και οι μοναχοί δεν διδασκαν τα ελληνόπουλα μόνο γνώση αλλά προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να ενισχύσουν την πίστη τους έτσι ώστε να κρατούν όρθιο το πνευματικό και ψυχικό ηθικό τους. Να μην αλλαξοπιστήσουν και να μην χάσουν την ταυτότητά τους ως Έθνος.

Το συμπέρασμα λοιπόν που προκύπτει είναι πως **δεν υπήρχε ένα συντονισμένο «Κρυφό Σχολειό» αλλά πολλά κρυφά σχολειά που λειτουργούσαν αυθόρμητα, με κίνδυνο της ίδιας της ζωής των ιερωμένων και των μοναχών.**

Σήμερα, μπορεί να δει κάποιος **οργανωμένες αναπαραστάσεις Κρυφών Σχολειών σε μοναστήρια**, όπως στην Ιερά Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Πεντέλης, στην Αττική, στην Ιερά Κρύπτη της Ιεράς Μονής Αγίας Παρασκευής Μάνδρας – Θέρμου, στην Ιερά Μονή Ευαγγελιστρίας Ζαγαρά, στην Ιερά Μονή Αγάθωνος στην Υπάτη, στο Μουσείο κέρινων ομοιωμάτων του Παύλου Βρέλλη στα Γιάννενα κ.α .

Το Κρυφό Σχολειό, στο Μουσείο Ελληνικής Ιστορίας Παύλου Βρέλλη, στα Ιωάννινα.

**Οκτάηχος ή Παρακλητική: Βιβλίο που περιέχει τους ύμνους των Ιερών Ακολουθιών της Εκκλησίας κάθε ημέρας της εβδομάδας, στους οκτώ ήχους της Βυζαντινής Μουσικής. Κάθε ήχος καλύπτει μια ολόκληρη εβδομάδα.*